

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

УДК 94 (470.1/.6) "10/15"

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.3.207>

Ілля Тимчук*

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ПСКОВІ

Анотація: У публікації здійснена систематизація й узагальнення відомостей щодо церкви та суспільства у середньовічному Пскові. Конфлікти, пов'язані з церквою та політичним середовищем у Пскові, відбувалися децю інакше, ніж в інших містах Давньоруської землі. Це було викликано більшою розвиненістю канонічної та догматичної свідомості не тільки серед самого духовництва, а й серед жителів міста. Церковні інституції Пскова не були ізольованою структурою, а перебували у самому тісному контакті з усіма прошарками суспільства середньовічної республіки. Ігумени й архимандрити діяли в якості активних політичних фігур, своїм авторитетом впливаючи на суспільну думку. Монастирі займалися значною соціальною діяльністю, що охоплювала практично усі верстви населення.

Ключові слова: Псков, Псковське князівство, Великий Новгород, церква, суспільство, середньовіччя

Вивчення особливостей розвитку церкви й суспільства у Пскові є актуальним питанням сучасної історичної української науки. Зазначене обумовлюється низкою факторів, а саме важливістю аналізу ролі церкви та її зв'язків із суспільством у минулому для розуміння тих складних процесів у релігійній сфері, що характерні для сьогодення. Відомо, що унормування канонів у східному християнстві, як домінуючої релігії на землях східних слов'ян, відбулося саме у давньоруський час і набуло подальшого розвитку у період після XIII ст.

Крім того, існує потреба у розумінні історичних витоків православ'я на території Руської землі, у тому числі й на теренах сучасної України. Зважаючи на те, що Псков був одним із релігійних центрів Київської Русі, його церковна історія є особливо важливою для вивчення.

Псков і Великий Новгород як і сучасна Україна, є прикладом демократичного устрою серед усіх державних об'єднань східнослов'янських народів. Відповідним чином це позначалося на засадах взаємодії держави та церковних інституцій. Із перенесенням центру російського православ'я із Великого Новгорода й Пскова до Москви у релігійному житті предків сучасних росіян толерантність на тривалий час поступилася місцем жорсткій нетерпимості, а політичний експансіонізм взяв «на озброєння» православну віру.

* Тимчук Ілля Ілліч – вчитель історії Снячівського ЗЗСО І-ІІІ ступенів (Чернівці, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8698-4376>; e-mail: ilya.tymchuk@gmail.com

Висвітлення церковної й політичної історії Пскова (як і Великого Новгороду) у працях вітчизняних дослідників має досить фрагментарний характер. Натомість досить великий обсяг наукових розвідок з означеної тематики здійснений у радянській та російській історичній науці (А. Валеров¹, А. Карташев², А. Хорошев³, В. Янін⁴, О. Залізник⁵).

Незважаючи на ґрунтовний, зібраний більше ніж за два сторіччя великий обсяг наукових праць, інтерес до проблем історії, культури та релігійного життя середньовічного Пскова досі не вичерпаний. Зокрема немає узагальнюючої монографічної праці, в якій були б осмислені всі аспекти церковно-релігійного життя Псковської республіки. Це завдання ускладнюється тим, що означене питання знаходиться на перетині двох гілок історичної науки – власне релігійної (яка досліджується у т.ч. й релігійними діячами, котрі за сумісництвом можуть бути істориками), а також світської (суспільно-політичної, а на початку ХХІ століття – соціальної історії).

Що стосується джерел з історії церкви та суспільства у середньовічному Пскові, їх доцільно розділити на такі категорії: пам'ятки канонічного права (монастирські статuti, збірники канонів і богослужбова література), пам'ятки аґіографії (життя, патерики), берестяні грамоти (більше поширені у Новгороді та, меншою мірою, у Пскові), а також літописи. Зокрема літописи є вагомим джерелом з історії відносин між державою і церквою у Пскові, які доповнюють канонічні тексти та містять незгадані іншими джерелами відомості, що стосуються відносин церковних установ і священників зі світською владою.

Мета дослідження – систематизація й узагальнення відомостей щодо церкви та суспільства у середньовічному Пскові.

У політичному вимірі в 1136-1138 рр. Псков стає суверенним містом-державою з усіма очевидними атрибутами власного ладу: вічем, що скликалося князем, посадником, зі своєю внутрішньою та зовнішньою політикою. Починаючи з появи в Пскові князя Всеволода Мстиславича, відносини між Псковом і Новим містом набули складного, суперечливого характеру. З одного боку, вони могли бути позначені як союзницькі (особливо перед зовнішньою загрозою), з іншого – Псков постійно змушений був протистояти спробам Новгороду повернути колишнє залежне місто під свою владу. Загалом упродовж ХІІ-ХІV ст. Новгородська та Псковська землі співіснували як незалежні, суверенні державні утворення, проте на зміну їх взаємному суперництву в ХІV ст. прийшло спільне протистояння великокнязівській владі, яка прагнула не тільки включити Великий Новгород і Псков у сферу свого впливу, а й приєднати до території новоствореної Московської держави. Крім того, на характері новгородсько-псковських взаємин позначалося геополітичне

¹ Валеров А.В. Новгород и Псков: Очерки политической истории Северо-Западной Руси XI-XIV веков. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 315 с.

² Карташев А.В. Очерки по истории Русской Церкви. В 2 т. Т. 1. Москва: Терра, 1993. 686 с.

³ Хорошев А.С. Участие новгородской церкви в политической жизни (1200-1230 гг.). *Новое в археологии*. Москва, 1972. С. 240-243.

⁴ Янин В.Л. «Болотовский» договор о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII-XV вв. *Отечественная история*. 1992. № 6. С. 3-14; Янин В.Л., Залізник А.А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977-1983 гг.). Москва: Наука, 1986. 170 с.; Янин В.Л. Очерки истории средневекового Новгорода. Москва: Языки славянских культур, 2008. 400 с.

⁵ Янин В.Л., Залізник А.А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977-1983 гг.). Москва: Наука, 1986. 170 с.

суперництво у північно-західному регіоні Східної Європи як низки окремих держав, так і військових блоків, в яких Псков, як, утім, і Новгород, брав активну участь⁶.

Християнське віровчення, яке проникло у Псков наприкінці X ст., спочатку сприймалося із недовірою серед місцевого населення. Прийшовши на Русь із Візантійської імперії, християнство успішно поширювалося на північний захід величезної країни. Водночас у подальшому в умовах успішної християнізації для мешканців Пскова саме існування їх міста та республіки було очевидним проявом Божої Премудрості. Релігійність псковичів бере своє коріння у вірі, що суспільний та особистий, духовний і земний добробут можливий лише завдяки постійному втіленню промислу Бога у житті їх держави.

Тенденція до збільшення кількості храмів у Пскові прямо пов'язана зі зменшенням політичного впливу Києва на північно-західні землі Давньоруської держави. У XII ст. Псков і Новгород остаточно звільнилися з-під впливу київських князів. Після втрати Києвом політичного впливу на ці території, християнізація Псковської та Новгородської земель втрачає політичну складову. Досить часто мешканці Пскова розпочинали відлік християнізації своїх земель саме з XII ст.

В основі дослідження відносин церкви і держави у Пскові перебуває вивчення літописів, створених на території Псковської республіки.

Одним із вартих уваги у контексті даного дослідження є Перший Псковський літопис, який містить великий фактографічний матеріал з історії Псковської землі. Досліджуваний Перший Псковський літопис має декілька редакцій: зводи 1469 р. (Тиханівський список), 1481 р. (Архівський Перший список), 1547 р. (Погодинський список і список Оболенського). Відносно церковної організації Великого Новгорода зазначене історичне джерело містить дані стосовно намагань Пскова отримати незалежність від Новгородської архимандритії у сфері облаштування церков і монастирів⁷.

Появу псковського літописання, на думку О. Валерова, слід віднести до XIV ст. Проте у науковій літературі початковий період лишається на сьогодні у цілому маловивченими. Більш докладне дослідження літописання Пскова було здійснено В. Іконніковим. Не розрізняючи списки Псковського Першого та Псковського Третього літописів, він називав серед джерел цих творів хронограф, «Повість минулих літ», Новгородський Перший, Новгородський Другий і Новгородський Четвертий літописи, церковні та світські псковські записи, які систематично велися з кінця XIII ст.⁸ Вказується також, що псковське літописання мало два «шари» – церковний і посадничий.

На думку німецького (за походженням) дослідника історії псковського літописання Г.Ю. Грабмюллера, перший із періодів літописання у Пскові охоплює середину – другу половину XIII ст., у ході якого псковські літописи розкривають історію Пскова в контексті подій на всьому Північному Заході Русі, а другий співвідноситься із подіями першої половини XIV ст., в яких знайшло відображення внутрішнє, в основному міське життя жителів Псковської землі. Саме у цих записах (зокрема за 1300-1310 і 1350 рр.) збереглися повідомлення про церковне будівництво, діяльність посадників і церковних ієрархів.

⁶ Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 302.

⁷ Псковские летописи. Вып. 1 / Пригот. к печ. А.Н. Насонов; Отв. ред. Б.Д. Греков; АН СССР, Ин-т истории. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941. С. 37.

⁸ Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 16.

Німецький дослідник переконаний, що у псковському зведенні XIV ст. поєднувалося два складені незалежно один від одного літописних джерела: одне – історико-політичне, що надавало основного характеру ідеологічному фону, інше – псковська регіональна хроніка, що звертала увагу, в основному, на події як міського, політичного, так і церковного розвитку Пскова⁹.

Літописна робота у Пскові велася при церкві Св. Трійці із санкції вічової влади міста. Крім церковних записів, у текст псковських літописів вносилися різні військові повідомлення, реляції, рішення вічових зборів, дипломатичні документи тощо¹⁰.

Політичний устрій Пскова не передбачав сильної князівської влади, чим Псковська земля суттєво відрізнялася від інших давньоруських князівств часів роздробленості (у певні періоди замість князя у Пскові номінально правив посадник)¹¹. Псковські князі обиралися вічем, запрошувалися ззовні й практично не мали тієї повноти влади, як, наприклад, у Києві. Схожий політичний устрій, як це впливає з історичних праць, мала також Новгородська республіка (Великий Новгород, або республіка Святої Софії).

Джерела з історії Пскова (літописні, археологічні) дають відомості щодо заснування тих чи інших церков цього стародавнього міста. Так, аналіз тексту Псковських Першого та Третього літописів свідчить про те, що псковська церква в ім'я великомученика Димитрія Солунського була заснована Аведом у 1144 р.¹² Крім того, саме до дат заснування церков та інших релігійних свят у Пскові можуть бути прив'язані дати внутрішньополітичного життя міста (обрання князів тощо).

Важливим питанням для історичних досліджень соціуму та релігійного життя є відносини Пскова і Великого Новгорода. Більшість російських науковців визнавали вочевидь підлеглих статус Пскова і його земель від Великого Новгорода. Відомий дослідник літописів М. Тихомиров вважав, що Псков мав найбільше значення серед усіх новгородських «передмість» і навіть споконвічно «представляв ніби особливий центр великої території». Перші вагомі спроби псковичів відокремитися від Новгорода історик бачив у відомих подіях 1136-1137 рр.¹³

Час здобуття Псковом формальної незалежності від Великого Новгорода припадає на середину XIV ст. Традиційно у російській і радянській історіографії переломним моментом у розвитку взаємин Новгорода та Пскова вважається Болотовський договір, який більшість істориків відносять до 1348 р. За підсумками Болотовського договору, Новгородська Республіка визнавала суверенітет Псковської республіки від новгородських посадників і від новгородського архієпископа¹⁴. Водночас В. Янін зазначає, що новгородський архієпископ не бував у Пскові з 1326 по 1333 рр., а в 1337 р., нічого не одержавши від псковичів, навіть прокляв їх. Водночас після п'ятнадцятирічної перерви Василь (архієпископ Новгородський) відвідав Псков у 1352 р.¹⁵

⁹ Ibid. С. 82.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Монашество и монастыри в России. XI-XX века: Исторические очерки / [Отв. ред. Н.В. Синуцына]; Ин-т российской истории. Москва: Наука, 2002. С. 30.

¹² Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 127.

¹³ Ibid. С. 8.

¹⁴ Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 12.

¹⁵ Янин В.Л. «Болотовский» договор о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII-XV вв.... С. 10.

Крім того, розглядаючи взаємодію між Новгородом і Псковом у контексті церковних відносин, В. Янін викладає досить оригінальну точку зору на новгородсько-псковські взаємини. Висловивши думку, що у 1137 р. Псков остаточно звільнився від влади Новгорода, автор навів цілу низку доказів на користь думки про те, що незалежність Пскова у подальшому продовжувала зміцнюватися. Основний висновок В. Яніна зводиться до того, що протягом XII – першої половини XIV ст. Псков не виявляв навіть найменших ознак політичної залежності від Новгорода¹⁶.

Існуючі конфлікти між Новгородом і Псковом на релігійному ґрунті відомий дослідник церковно-політичної історії Новгорода О. Хорошев пояснював прагненням Пскова організувати власну автокефальну єпархію з метою досягнення рівноваги державної та церковної влади у своїх землях¹⁷.

Як вважає О. Валеров, зміст літописних відомостей (як псковського, так і непсковського походження) про характер церковних взаємин Великого Новгорода й Пскова свідчить про те, що певних істотних зіткнень між двома державами у релігійній сфері не відбувалося як у домонгольський, так і у післямонгольський періоди, якщо не вважати традиційного невдоволення псковичів відсутністю у Пскові автокефальної стосовно Новгорода церкви. Уся сукупність «церковних повідомлень» скоріше стверджує, що між Новгородом і Псковом точилася напружена боротьба на ідеологічному фронті, що знайшла своє відображення на сторінках літописів. У 90-ті рр. XIV ст. обидва міста перейшли до відкритої конфронтації, а сам Великий Новгород поступово потрапляє у церковну залежність від Московської держави¹⁸.

Специфічною рисою релігійного життя Пскова, яка відрізняла це князівство від Великого Новгорода, став значний вплив католицької церкви, основним поширювачем якої став Тевтонський орден, що вчиняв агресивні дії щодо усіх земель Північно-Західної Русі. Ця теза розвинена дослідником О. Валеровим у напрямі припущення про те, що певна частина громади Пскова перейшла в лоно римської церкви¹⁹.

Подібним за особливостями іконографії розп'яття до новгородського срібного змійовика є тип натільного хреста з «грубим зображенням розп'ятого Христа», один із екземплярів якого знайдений в Пскові в шарі межі X-XI ст., що має два різних типи, ймовірно скандинавського походження. При дослідженні Чудовського озера в Гдовському повіті Петербурзької губернії знайдено подібний до новгородського змійовик, що свідчить про те, що амулети-змійовики з Розп'яттям побутували на північних землях Київської Русі.

Актуальним питанням дослідження є намагання Пскова здобути повну церковну незалежність від Великого Новгорода, у тому числі в питанні формування власної єпископії. Як відомо, у ході своєї історії Псковська республіка то визнавала над собою політичну владу новгородців, то знову намагалася відокремитися від Новгорода.

На переконання В. Яніна, у 1137 р. Псков остаточно звільнився від влади Новгорода і у подальшому незалежність цього міста продовжувала зміцнюватися, причому у всіх сферах, у тому числі і в церковній та культурній²⁰.

¹⁶ Янін В.Л. Очерки истории средневекового Новгорода... С. 165.

¹⁷ Хорошев А.С. Участие новгородской церкви в политической жизни (1200-1230 гг.)... С. 243.

¹⁸ Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 295.

¹⁹ Там же. С. 175.

²⁰ Янін В.Л. «Болотовский» договор о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII-XV вв.... С. 10-11.

Як і у Великому Новгороді, у Пскові церковна організація була тісно пов'язана із внутрішньополітичним життям, зокрема із відносинами підлеглості цих давньоруських міст, відображеній, зокрема, у псковському літописанні²¹. О. Валеров стверджує: «Сам факт канонізації в Пскові у 1192 р. князя Всеволода Мстиславича й перенесення його мощів у заново відбудований Троїцький собор, так само як і влаштовані із цього приводу церковні торжества, суперечать думці про політичну залежність Пскова від Новгорода. Знаходження мощів Всеволода мало важливе ідеологічне значення. Псковичі ще раз заявили про суверенітет своєї міської громади. У цьому контексті слід розглядати й факт поминання у Пскові новгородського архієпископа Івана Поп'яна, що посідав володарну кафедру з 1110 по 1130 роки»²².

Суверенітет Пскова, крім того, вимагав канонізації місцевих релігійних діячів, формування пантеону псковських святих. Такими святими у домонгольський період, зокрема, стали Всеволод Мстиславич та Іван Поп'ян.

Політична влада Пскова також намагалася організувати власну автокефальну єпархію з метою досягнення рівноваги державної та церковної влади у своїх землях.

Напружена боротьба за збереження церковної незалежності Псковської землі від Новгорода розгорнулася у період після монгольської навали. Найбільш значимий конфлікт відбувся у 1331 р., коли псковичі спробували створити власну єпископську кафедру. Розповідь про ці події збереглися у новгородському літописанні, причому у Новгородському Четвертому літописі міститься більше подробиць, аніж у Новгородському Першому літописі молодшого ізводу²³. Крім того, Псков намагався заручитися у цьому питанні підтримкою з боку Великого князівства Литовського, яке тоді коливалося у виборі між язичницькими традиціями, православною та римо-католицькою вірою.

При явній і давно досягнутій політичній самостійності псковичі переймалися тим, що в церковному відношенні місто входило до сфери впливу новгородського архієпископа. Дані про це, зокрема, містяться у псковських берестяних грамотах, які були поширені у цьому місті так само як і у Великому Новгороді. Тому створення незалежної псковської єпископії було в інтересах Пскова. Маючи тісні й стійкі зв'язки з Литвою, у тому числі через свого князя Олександра Михайловича Тверського, псковичі сподівалися заручитися підтримкою литовського князя Гедиміна, що їм і вдалося спочатку зробити. Кандидатом у псковські єпископи став Арсеній, який мав вплив і авторитет не тільки у Пскові, але й, можливо, у Новгороді, що збільшувало його шанси на успіх.

Водночас новгородський архієпископ був проти поділу своєї єпархії, тому що це не відповідало інтересам Новгорода. При цьому митрополит Феогност не підтримав Псков, побоюючись посилення позицій Литви у церковній сфері. Феогност діяв як глава єдиної Руської церкви, а це відповідало політиці московських князів, що не бажали втрачати Псков, який явно тяжів до Литви. У силу викладених обставин спроба псковичів заснувати власну єпархію закінчилася невдачею. У цілому ж церковний конфлікт 1331 р. між Новгородом і Псковом протікав у руслі загальнополітичного протистояння обох міст, що мав місце протягом кінця 30-х рр. XIV ст.²⁴

²¹ Псковские летописи / Под ред. А. Насонова...; Псковские летописи. Вып. 1...

²² Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 138.

²³ Ibid. С. 254.

²⁴ Ibid. С. 257.

Зазнавши невдачі у створенні власної єпископської кафедри, Псков дещо змінив церковну політику стосовно Новгороду. Позиція псковичів з цього питання стала більш гнучкою. Псков вирішив відмовитися від прямого протистояння з новгородською церковною організацією²⁵.

Таким чином, розвиток церковно-політичного життя у Пскові в 30-х рр. XIV ст. свідчить про те, що у новгородсько-псковських взаєминах кінця цього десятиріччя при відсутності відкритого протистояння зберігалася значна напруженість і навіть деяка невизначеність (Псковське літописання також свідчить про це²⁶). Розв'язка настала через кілька років. Початок 1340-х рр. ознаменувався новим конфліктом між Новгородом і Псковом, а також новим примиренням. І знову ж залученим до цих подій виявився Захід через Велике князівство Литовське²⁷.

Говорячи про монастирське життя Пскова, слід вказати, що на першому етапі формування псковської монастирської системи, коли монастирів було мало і вони ще не зміцніли матеріально, архимандритія, очевидно, відіграла не дуже помітну роль. Однак приблизно зі зламу XIII–XIV ст. обстановка вирішальним чином змінюється. Протягом XIV – початку XV ст. спостерігається процес різкого збільшення кількості псковських монастирів, переважна більшість яких виникає на основі боярського ктиторства²⁸.

Під 1037 р., коли верховним князем був Ярослав Мудрий, давньоруський літописець оповідав: «І при ньому розпочала віра християнська поширюватися, і кількість чорноризців почала зростати, і монастирі почали зводитися. І видав Ярослав церкві статuti, які визначали спосіб життя святих отців і чорноризців»²⁹. І далі літописець повідомляв, що Ярослав Мудрий заснував два монастирі: Св. Георгія (Георгіївський) і св. Ірини (Ірининський жіночий монастир) – перші «правильні» монастирі. Це були так звані ктиторські (князівські) обителі, звичайні для Візантії. З історії цих обителей видно, що давньоруські князі користувалися своїми ктиторськими правами на монастирі; особливо це позначалося при висуненні нових настоятелів. Таким чином можна говорити про точне повторення характерних для Візантії відносин між ктитором і заснованим ним монастирем.

У Пскові першу чернечу обитель – Спаський Завеліцький монастир – було засновано у 1154 р. єпископом Ніфонтом (Псковський літопис³⁰). Через два роки владикою Ніфонтом та ігуменом Авраамієм було побудовано церкву Преображення Господнього. 1243 р. було зведено Іоано-Предтеченський жіночий монастир, у якому знаходилася мироточива ікона Христа Спасителя³¹.

На думку професора П. Казанського, до одного з перших монастирів Пскова належить Снітогорський Різдва Пресвятої Богородиці монастир. У 1299 р. він був спалений ліфляндськими лицарями, а ігумена Іосифа з братією було вбито.

²⁵ Ibid. С. 258.

²⁶ Псковские летописи / Под ред. А. Насонова...

²⁷ Валеров А.В. Новгород и Псков... С. 259.

²⁸ Янин В.Л. Очерки истории средневекового Новгорода... С. 127

²⁹ Карташев А.В. Очерки по истории Русской Церкви. В 2 т. Т. 1... С. 224.

³⁰ Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 4. IV. V. Новгородская и Псковская летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1848. 360 с.

³¹ Казанский П. История православного русского монашества от основания Печерской обители преподобным Антонием до основания Лавры Св. Троицы преподобным Сергием. Москва: Типография Александра Семена, 1855. С. 163-164.

Давньоруський монастир був унікальним явищем. З одного боку, він жив за своїми внутрішніми законами, відмінними від загальноприйнятих, і відповідно до цієї обставини, монастир був ніби ізольованим від світу. З другого, зв'язок між світом і монастирем не переривався, а мав постійний характер взаємного спілкування. Водночас монастирі у Пскові іноді слугували місцем заслання. У давньоруський період до них потрапляли переважно представники князівських родин винятково за політичними мотивами. Водночас мали місце і заслання церковних діячів досить високого рангу.

У джерелах зустрічаються вказівки на образ «великої схизми», прийнятої іноді єпископами-ченцями: у таких випадках єпископи дійсно переставали бути правлячими архієреями й втрачали свої адміністративні повноваження. Постриг у схизму ставав для них своєрідним виходом із положення, що склалося. Мова йде про такого єпископа, який, з досвіду переконавшись у своїй нездатності до начальствування й учителювання, переходить у чернецтво із безпосередньою метою, щоби не бути єпископом. Такий хід цілком узгоджується із канонічним правом, і тому широко практикувався у давньоруському церковному житті. Таким чином, монастирі були не тільки місцем, звідки брали кандидатів на єпископські кафедри, але й місцем, де єпископ, що не впорався зі своїми обов'язками, міг укритися. Сюди ж «на спочинок» відправлялися старі єпископи.

Отже, конфлікти пов'язані з Церквою і політичним середовищем у Пскові, відбувалися дещо інакше, ніж в інших містах Давньоруської землі. Це було викликано більшою розвиненістю канонічної та догматичної свідомості не тільки серед самого духовництва, а й серед жителів міста. До того ж у Пскові (як і у Новгороді Великому) сформувалася зовсім інша, ніж на Півдні Русі, канонічна і правова традиція. Ця обставина пояснюється комплексом умов, викликаних своєрідністю організації місцевих релігійних і політичних інститутів.

По-перше, це могло бути пов'язано з присутністю у Пскові західноєвропейської традиції церковної організації. Її опора на древні християнські норми права і поблажливість до побутових дрібниць сприяли формуванню особливої духовної ситуації.

По-друге, життя псковської Церкви перебувало під контролем ктиторів.

По-третє, виборність священиків і єпископів припускала врахування безлічі думок при визначенні кандидата і спочатку запобігала можливості виникнення в подальшому великих протистоянь у церковному середовищі.

По-четверте, значна кількість храмів перебувала у віданні різних соціальних і торгових корпорацій. У підсумку, священик виступав як наймана особа, що позбавляло як його, так і особливо єпископів шансів через підлегле духовництво зловживати або вільно користуватися матеріальними можливостями храмів.

Церковні інституції Пскова не були ізольованою структурою, а перебували у самому тісному контакті з усіма шарами суспільства середньовічної республіки. Ігумени й архімандрити діяли в якості активних політичних фігур, своїм авторитетом впливаючи на суспільну думку. Монастирі займалися значною соціальною діяльністю, що охоплювала практично усі верстви населення.

Специфічною рисою релігійного життя Пскова, яка відрізняла це князівство від Великого Новгорода, став значний вплив католицької церкви, основним розповсюджувачем якої стали духовно-рицарські ордени у балтійських землях, що вчиняли агресивні дії щодо

усіх земель Північно-Західної Русі. Водночас зберігалася залежність Пскова від Новгородської архієпископії.

Илья Тумчук

Church and Society in Medieval Pskov

Abstract: This publication systematizes and summarizes information about the church and society in medieval Pskov. Conflicts related to the church and the political environment in Pskov took place somewhat differently than in other cities of the Old Russian land. This was caused by the greater development of canonical and dogmatic consciousness not only among the clergy itself, but also among the inhabitants of the city. In addition, in Pskov (as well as in Novgorod) a completely different canonical and legal tradition was formed than in Southern Russia. This circumstance is explained by a complex of conditions caused by the peculiarity of the organization of local religious and political institutions. First, it could be connected with the presence in Pskov of the Western European tradition of church organization. Its reliance on ancient Christian norms of law and condescension to household trifles contributed to the formation of a special spiritual situation. Secondly, the life of the Pskov Church was under the control of the founders. Thirdly, the electability of priests and bishops assumed the consideration of many opinions when determining the candidate and initially prevented the possibility of major confrontations in the church environment in the future. Thirdly, a significant number of temples were owned by various social and commercial corporations. As a result, the priest acted as a hired person, which deprived both him and especially the bishops of the chance to abuse or freely use the material resources of the churches through the subordinate clergy. Church institutions of Pskov were not an isolated structure, but were in the closest contact with all layers of society of the medieval republic. Abbots and archimandrites acted as active political figures, influencing public opinion with their authority. Monasteries were engaged in significant social activities, covering almost all strata of the population.

Keywords: Pskov, Pskov principality, Veliky Novgorod, church, society, Middle Ages